

PROZAICKÝ TEXT – MEDIÁLNY TEXT. MARGINÁLIA K MEDIÁLNYM ADAPTÁCIÁM PROZAICKÝCH TEXTOV

Viera ŽEMBEROVÁ

Abstrakt

Príspevok sa sústreďuje na dvojdomú autorku Alžbetu Verešpejovú a jej tvorbu pre detského čitateľa. Východiskom sa stalo zosúladenie dvoch textov, ktoré sa tematicky viažu na tú istú základňu (príbeh, postava, problém), ale druhové podložie (knižne vydaná rozprávka versus rozhlasová rozprávka) si žiada odlišné komponovanie, realizáciu aj poetiku i tvarovanie pointy na vyjadrenie témy a poznávacej i estetickéj „ambície“ autorky v „priestore“ textu.

Kľúčové slová

literárny text – dramatický literárny text – mediálny (literárny) text – druh – žáner – kompozícia – temporalita – princíp hry – priestorová a dejová abstrakcia odvodená od väzby na zvuk

Premeny prozaického textu na text mediálny sa stali dávnou, účinnou, vyhľadávanou a osvedčenou zvyklosťou v autorskej i adaptačnej tvorbe pre detského a mladého čitateľa. Raz to môže byť spontánny (talent, záujem, „predispozícia“) a inokedy riadený pohyb (výchovný, vzdelávací, adaptačný, kultúrny) od videného k počutému, od čítaného k sledovanému záujmu o pôvodný (druhový, žánrový, tematický, realizačný aj iný) impulz a jeho rozvíjanie (hrať sa na niekoho, na niečo, predstavovať si niečo, vstúpiť do priestoru individuálnej predstavivosti alebo už do zručnosti udržať príbehový celok vo fantazijnom oblúku je to tak – je to vôbec možné?). I tento zámer alebo prispôbený úkon podporuje nie málo iných a ďalších (vývinových a iniciačných) procesov, ktoré prebiehajú v prirodzenom vývine dieťaťa. Povedľa toho sa však nemôže odmietať ani nie tak zanedbateľné množstvo praktických skúseností i širších poznatkov zo (možných, početných, ne-konvenčných) spôsobov, ako si dieťa i mladí ľudia osvojujú svet vôkol seba, ďalej seba samých v ňom a postupne, zložito, nie vždy originálne, si i týmto postupom či podnetom utvárajú nielen svoje miesto v spoločenstve, ale aj svoj jedinečný prístup a postoj k všetkému, čo prekračuje dostupnú materiu a osobnú empiriu ich emancipovania sa vo „svojom“ (ne-diferencovanom sociálnom, profesijnom, generačnom, záujmovom, názorovom, rodinnom, kultúrnom či inak vymedzenom) prostredí.

Pravdepodobne prepojenosť vied o vývine ľudského jedinca, sociológia osobnosti a sociológia kultúry, ale aj to, čo predstavuje rovnako zložitý a dlhodobý proces, literárne vzdelanie, spoločne ponúkajú a súčasne tvarujú podložie, ktoré napomôže „identifikovaniu“ sa jedinca so svojou dejinnou i kultúrnou „dobou“. Tento postup sa však, ak má mať úspech, musí vždy viazať na nezastupiteľnú osobnosť dieťaťa alebo mladého človeka. Jeho dôvera, záujem a podpora sú prvým predpokladom na to, aby sa pohyb medzi literárnym textom a jeho mediálnou formou či výrazom neminuli predpokladanému (vopred špecifikovanému) účinku. A za ten by sa mala považovať pozornosť, záujem a tvorivá aktivita subjektu (dieťa,

mladý človek) v procese premeny textu na jeho mediálny tvar alebo naopak, keď sa mediálny tvar mení na verbálny alebo iný ne-artistný artefakt.

Literatúra v literatúre ponúka mediám predovšetkým, či skôr a spravidla, rozprávku (ľudová, autorská) a prozaický text (novela, román) na formálnu a realizačnú transformáciu do reči konkrétneho média. Rozhlas, televízia, divadlo, pohybové a hudobné divadlo, výtvarný artefakt, ale isto aj iné médiá majú svoj (roz-)vypracovaný, klasický, aj nevyhnutne (technologicky, koncepčne, realizačne, funkčne a inak) inovovaný či inovujúci sa normotvorný výraz v kultúrnom prostredí svojej doby a svojej (sociologicky špecifikovanej) spoločenskej konvencie, ba viac, jej dominantnej normy. Problém utvárania, jestvovania, pôsobenia, variovania, popierania i prekonávania „normy“ sa spája s tradíciou i reálnou kvalitou nástrojov a možností konkrétneho spoločenstva, ako sa „presadiť“ svojimi ponukami v konkrétnom spoločenskom prostredí. Kulturológia v tejto súvislosti pracuje s pojmami na vykonanie a charakteristiku dôkladne diferencovaného spoločenského, kultúrneho a sociálneho priestoru i jeho objektov. Napokon, viacero druhov i žánrov kultúry sa spája práve s týmito zložitými alebo spontánnymi procesmi, ako sú obľúbené formy muzikál, seriál, telenovela, román na TV obrazovke, „sitkom“, DVD, televízny záznam klasického divadelného predstavenia, televízny príbeh rozvíjaný podľa želania divákov alebo dostupná postmoderná produkcia všetkého, čo vývinovo obšahuje sémantika pojmu kultúra (vo význame univerzálnom a národnom).

V tvorbe pre detského a mladého čitateľa pri hľadaní dotykov slova a jeho mediálneho šírenia asi „stoja“ konkrétnou osobou čítané rozprávky na dobrú noc (napríklad teta Viera Bálintová a jej úvodná veta „Pred sebou velikánsku knihu mám...“), z nich vzišli obľúbené rozhlasové cykly rozhlasových rozprávok *Na dobrú noc* (za všetky, aj neskôr knižne vydané, rozprávky Dany Hívešovej-Šilanovej), potom čítania literárnej predlohy na pokračovanie (v dramaturgii stanice Devín), ale aj dramatizácie literárnych predlôh až po pôvodnú autorskú tvorbu pre médium rozhlas (za všetkých Vlado Bednár, Tomáš Janovic, Ján Uličiansky, Daniel Hevier a mnohí skorší i súčasní autori).

Autori pre detského čitateľa, ktorí svoju dvojdomosť účinne aj úspešne uplatňujú práve na spojnici literárny text – mediálny tvar, teda slovo a jeho zvukové stvárnenie alebo na dotyku slova a priestoru vo forme literárny text – divadelný, bábkový literárny text, patria v súčasnosti k početnej a vyhľadávanej invenčnej skupine tvorivých osobností pre detského čitateľa (Dušan Dušek, Ján Uličiansky, Daniel Hevier, Peter Karpinský, Alžbeta Verešpejová, Beáta Panáková a ďalší). Zvláštnou vložkou tejto ponuky ostáva poppoézia a jej realizácia pre detského diváka (Peter Nagy a ďalší). V profile Petra Karpinského, ktorý v roku 2007 vydal v Mladých letách svoju druhú knihu pre deti – *Rozprávky z Múzea záhad a tajomstiev* – si možno prečítať i toto: „Je autorom cyklu rozhlasových večerníčkov *Rozprávky z Múzea záhad a tajomstiev* a rozhlasových rozprávkových hier *Koruna času a modrá koza* a *Med z ľadových kvetov*“ (s. 110). Tí zasvätení, medzi nimi autor, kritik, vykladač, interpret, mediálny realizátor, do tajomstva života i osudov literárnych a mediálnych textov i žánrov medzi svojimi čitateľmi, poslucháčmi, divákmi vedia, po akej krehkej pevnine spoločne kráčajú. No podstupujú túto cestu „pravdy“ i preto, aby pripravili svojmu textu jeho premenu na rovnako úspešný tvar, ku ktorému sa – podľa formy a charakteru média – priblížia počtom, záujmami, spôsobilosťou

i schopnosťou vytvoriť reflexiu svojho zážitku počtom, vekom i sociálnym podložením takí „príjemcovia“, ktorí by bez tejto možnosti či príležitosti tento zážitok do svojho kultúrneho vedomia „nedostali“.

A tak nielen Peter Karpinský, ale aj Alžbeta Verešpejová podstupujú cestu mediálnej ponuky, ako hľadať a nájsť svojho nového či stáleho priateľa pre svoje príbehy a schopnosť „dorozumieť“ sa s ním aj pri vykročení od literárneho textu do jeho mediálneho výrazu.

Alžbeta Verešpejová má k detskému divákovi blízko (*Kráľovské papuče, Ako baba pačmaga ženícha hľadala, Pussycat, Vianoce pošťára Samuela*), čo súvisí s jej sociálnou rolou, i preto bábkové divadelné a divadelné scény či Slovenský rozhlas sú jej blízke (Bábkové divadlo Babadlo, tanečné štúdio Soul, dosky kamenných divadiel na Slovensku). Navyše sa Alžbeta Verešpejová nebráni ani náročnej práci, pri ktorej sa literárne slovo spája s hudbou, a tou isto bude tvorba pre koncertné zoskupenia alebo tvorba libreta pre hudobný výraz (*Balada o dreve, dramatizácia prózy A. P. Čechova, Cirkusové blues, Uličné blues*).

Doterajšiu prozaickú tvorbu pre detského čitateľa prijala Alžbeta Verešpejová ako výpravu do mravnej, sociálnej, osobnostnej ekológie nielen svojej autorskej entity, ale predovšetkým svojho čitateľa, poslucháča i diváka. Poetizácia výpovede, vizualizácia akcie, výrazový eufemizmus a impresívnosť zmyslového vysielania i prijímania „deja“ v jej doterajšej rozprávkovej a príbehovej tvorbe pre detského čitateľa v súzvuku sprevádzajú knižné vydania *Trio Kotkodák* (1993), *Šušľavá mušľa* (1998), *Maškrtné rozprávky pána Dobošíka a pani Krémešíkovej* (2003). V poslednej, postmoderne ladenej rozprávkovej knihe neprehliadnuteľne nastupuje Verešpejovej humoristický spôsob až s „akčnou hyperbolou“ pri rozvíjaní príbehu tak, aby sa čitateľ ujal (predpokladaného a nie nereálneho) svojského vyjadrovania ňou inšpirovaného situačného mikropříbehu v priestore (hrať sa na, napodobovať čítané, rozvíjať a dotvárať čítanú sekvenciu).

V roku 2007 ponúklo vydavateľstvo Mladé letá malým čitateľom na záver roka Verešpejovej *Neplechý školníčky Agneše*, teda súbor príbehov prepojených čudáčkou školníčkou Agnešou a jej hovoriacim vtákom Crescendom. Do série príbehov o zámerne stratených prázdninách sa dostal, ako to býva vo Verešpejovej literárnej i mediálnej tvorbe zvykom, výrazný humanizačný a mravný prvok, protagonistka mikropříbehov nemá vo svojom živote nič cennejšie a dôležitejšie, ako je škola a deti v nej, preto urobí všeličo, aby sa prázdniny stratili a nič sa v jej „zabehanom“ živote nezmenilo, aby ju denne potrebovali iní a ona denne potrebovala nezbedné deti v škole, riadila život školy...

Túto líniu si uchovala aj rozhlasová literárna predloha *Veľký únos*, ktorý Alžbeta Verešpejová pripravila pre košické rozhlasové pracovisko. Autorka vymedzuje Veľký únos ako prvú z rozprávok „zo zamýšľanej série ‚školských‘ rozprávok pre deti. [...] Žánrovo budú príbehy posúvané do polohy bláznivých grotesiek, kde motív istého tajomna či detektívnej zápletky by mal doniesť isté dramatické napätie.“

Súbežnosť literárneho textu *Neplechý školníčky Agneše* a rozhlasovej literárnej predlohy *Veľký únos* prebieha od expozičného literárneho príbehu *Tá naježená guľa peria, čo občas vysedáva na Agnešinom pleci, nie je sova až po časť Iba starosta odolal lákavému pozvaniu*. Od časti *Prázdninový parník sa majestátne plavil po prúde* a záverečná časť *Život v našom meste sa mohol vrátiť opäť do starých kolají a Milý čitateľ*, kde sa autorka prihovára

čitateľovi tvrdením, že za kopcami mesta je more, ale súčasne ho aj oslovuje: „No ja by som tomu na tvojom mieste len tak hneď neveril. Veď naša Agneša predsa nič také nevynašla! Ale možno raz, keď bude mať čas...“. Rozhlasový literárny text Veľký únos rozohráva „epizódu“, ktorá sa v literárnej predlohe knižného vydania zastiera, teda priestor lode, ktorá zmieruje všetkých a so všetkým. Všetci, lebo také je ľudské ustrojenie autorky, svoje vzťahy i nálady harmonizujú, dospelí sa menia na deti, zmrzlina dostáva rolu ústredného „protihráča“ všetkým útrapám a všetkým dospelým, ktorí ubližujú ľuďom (šašovia) i zvieratkám v cirkuse (cvičené sliepky). Do priestoru rozhlasového literárneho textu sa dostávajú Pekelné močariny a zvýrazní sa rola Kapitána lode. Jeho exponované miesto vo finálnej časti Veľkého únosu eliminuje Agnešino nasadenie i jej „zločin“ zobrať deťom prázdniny, vlastne sa nájde „to“, čím sa aspoň na nejaký čas zatlačí jej pocit osamelosti, opustenosti a čudáctva:

Agneša: Kapitán, to bol zvuk. Zahúkaj ešte raz. (Zahučanie parníka). Hm, to je sila! Ale keby si počul môj školský zvonček. To je zvuk! Deti by ho za nič na svete nevymenili. Vyskakujú od radosti z lavíc, keď ho počujú... (Buchot bežiacich nôh, zvonenie zvončekov a dychčanie).

Verešpejová pre pointu z popletenosti a čudáctva, ktorá uzatvára knižné vydanie, našla v rozhlasovom Veľkom únose rozčlenenie na dobro „podelené“ medzi všetkých, ktorým sa ublížilo. Najskôr to budú šašovia – hľadajú si svoje nové miesto na lodi a medzi deťmi:

Fredo: Urobíme vám zato cirkusový show!

Calto: Máme vynikajúce šľahačkové číslo...

Agnešin Caruso sa tiež pridá k tým, ktorí mu dovoľia priblížiť sa k hravým deťom:

Caruso: A ja by som vám pritom zarepoval.

Starosta s ostatnými z radnice miesto naháňania si zájdu na zmrzlinu. Prázdniny sú tu, Agneša sa s tým zmierila, deti majú svoje hry, všetkých teší slnko a radosť je zrazu pre všetkých na lodi, na vode.

Groteska, zrýchľovanie akcie, nachádzanie mravných riešení si vyžiadali aj jazyk dnešných detí a o ňom Alžbeta Verešpejová všeličo vie, preto ho aj funkčne využíva v mene zábavy a detského sveta miniatúr sveta vo svete. Medzi Neplechami školníčky Agneše a Veľkým únosom sa nestalo nič, čím by sa podstatne prekročila osvedčená konvencia „presunu“ literárneho textu do jeho mediálnej premeny, a predsa ide o postup, ktorý rešpektuje vývinové, emotívne a intelektuálne možnosti detského poslucháča, jeho vycibrenosť na abstrakciu zo zvuku, asociácie, dynamiky akciu, verbálny humor ústiaci do akcie a na jazyk svojej generácie.

Prosaic Text – Media Text: Marginalias on Media Adaptation of Prosaic Texts***Abstract***

This paper focuses on the author Alžbeta Verešpejová and her works for children. The base for the analysis was the harmonising of two texts, which are thematically connected to the same foundation (story, character, problem), however, the genre (printed fairy-tale versus radio fairy-tale) requires different composition, realisation, as well as poetics and modeling of the point for the theme's expression and the cognitive and aesthetic "ambition" of the author in the text.

Keywords

literary text – dramatic literary text – media (literary) text – genre – composition – temporality – principle of play – spatial and action abstraction based on sound

Prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.

✉ Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovenská republika

@ zember@unipo.sk